

SÜNNET VE DEĞİŞİM OLGUSU: TEHDİTLER KUŞAĞINDA SÜNNETİN TOPLUMSAL YAPIYI İNŞA KEYFİYETİ

YUNUS MACİT*

The Phenomenon of Sunnah and Change: In the Context of Threats the Creation Process of Sunnah of Social Structure

Abstract: The concept of change which has a broad meaning such as development, progress, regression, improvement, maturation, renewal, regeneration, modernization, rising and falling down is directly related to human beings and has both positive and negative features.

Change begins with individuals and creation of circumstances depends on human willpower. In the formation of social relationship and social organizations, individual plays a great role. The fact that the change and transformation of societies is based on individual indicates the existence of the institution of prophethood. The mission of prophethood which requires firstly the change and transformation of individual and later societies through divine

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İDKAB
[yunusmacit55@hotmail.com].

laws also shows that how the strategy and the process of these positive social changes should be?

The guidelines of the prophethood played an important role in the process of the modernization of society in the first period of Islam and fulfilled the role of maturation and transformation from Jahiliyya (the age of ignorance) to the real civilization. The main purpose of this article is to examine the conditions and situations found in the Muslim world today in the name of change and to evaluate for a better future all these kinds of changes in light of prophethood guidelines.

Key Words: Sunnah, the Phenomenon of Change, Social Structure, Threats, the Condition of Creation.

Öz: Gelişme, ilerleme, gerileme, terakki, tekâmül, teceddüt, yenilenme, modernleşme, yükselme ve çöküş gibi kavramlarla birlikte okunan bir muhtevaya sahip olan değişim, doğrudan insanla alakalı bir kavram olup, hem olumlu (müspet) hem de olumsuz (menfi) özellikleri bünyesinde barındırmaktadır.

Fertlerle başlayan değişimin, şartlarının oluşumu da insan iradesine bağlı kılınmıştır. Sosyal münasebetler ve içtimâî müesseseler açısından oluşan toplumun bu şekilde teşekkülünde fert etkin bir rol üstlenmektedir. Toplumların esas değişim ve dönüşümünün fertlerle gerçekleştiği gerçeği peygamberlik müessesesinin varlık ga-yesini de izah etmektedir. Önce fertlerin, daha sonra da toplumların ilahî yasalar vasıtasıyla değişim ve dönüşümünü esas alan Risâlet vazifesi, peygamberler yoluyla gerçekleşen müspet toplumsal değişim seyirinin ve stratejisinin nasıl olması gerektiğini de göstermektedir.

Nebevî ilkeler, asr-ı saadet döneminde cemiyetin medenî bir hüviyet kazanmasında önemli bir rol oynamış ve câhiliyeden medeniyete doğru bir tekâmül ve dönüşümü gerçekleştirmiştir. Günümüz İslam dünyasında değişim adıyla yaşanan durum ve şartların topluma yansımalarının neler olduğunu tespit etmek ve nebevî ilkeler ışığında bunları değerlendirmek gelecek adına önemli bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, Değişim olgusu, Toplumsal yapı, Tehditler, İnşa keyfiyeti.

Giriş

Fitratı gereği insanoğlu, var olduğu günden beri hep bir değişim ve dönüşüm süreci yaşamaktadır. Kimi zaman 'dönüşme' kimi zaman da 'tekâmül' diyebileceğimiz bu değişim ve dönüşüm olgusu, değişik dönemler itibariyle her dönemin kendine mahsus özellikleri açısından bazı farklılıklar arz etmekte ise de, sürekli devam edegelmiştir. Bu gün de geçmişe nazaran bazı farklılıklarıyla birlikte hâlâ devam eden değişim olgusu bundan sonra da kesintisiz devam edecektir.

'Sünnet ve değişim olgusu' adıyla bu çalışmada, sünnetin toplumu dönüştüren, değiştiren, tecdit eden, ihya eden ve istikrara kavuşturan hususiyetlerini öne çıkaran, bununla birlikte çağın gerekleri de dikkate alınarak gerçekleşen bir değişim olgusunun keyfiyeti üzerinde durmak istiyoruz. Kültür ve medeniyeti ayakta tutan değerler açısından hem müspet hem de menfi manaları çağrıştıran bir kavram olması itibariyle, değişimin ne olduğu, nasıl bir mahiyet arz ettiği, değişim olgusunun toplumsal yapıyı hangi şartlarda ve nasıl değiştirdiği ve dönüştürdüğü, İslam'ın doğuşuna şahitlik eden asr-ı saadet döneminde cemiyetin medenî bir hüviyet kazanmasında sünnet-i seniyyenin nasıl bir role sahip olduğu, câhiliyeden medeniyete doğru bir tekâmül ve dönüşümü gerçekleştiren nebevî ilkelerin neler olduğu ve bu çerçevede günümüz İslam dünyasında değişim adıyla yaşanan durum ve şartların topluma yansımalarını nasıl değerlendirmek gerektiği bu makalenin hedeflerindedir.

İnsan, Toplum ve Değişim

Sosyal bilimcilerin kullandıkları bir kavram olarak değişim, gelişme, ilerleme, gerileme, terakki, tekâmül, teceddüt, yenilenme, modernleşme, yükselme ve çöküş gibi kavramlarla birlikte okunan bir muhtevaya sahiptir. Bu çerçevede değişim, doğrudan insanla alakalı bir kavram olup, hem olumlu (müspet) hem de olumsuz (menfi) özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Haliyle insan, hayatının her aşamasında daima ilerleme, olgunlaşma ve yenilenmeye açık bir yaratılış özelliğine sahip bir varlık olarak hayatını sürdürmektedir.

İnsan hayatında değişimin müspet yönde gerçekleşmesi, belli bir nizama bağlı olma ve bu nizam için de değişmez ilke ve prensiplerin mevcudiyeti bir zorunluluktur. Kur'an'ın tabiriyle ifade etmek gerekirse, değişime zemin teşkil eden bu değişmez ilkeleri fert planında *'fitrat'*, toplum planında da *'sünnetullah'* terimleriyle temellendirmek mümkündür. O halde değişim, değişmezlerden kaynaklanan ilkeler doğrultusunda olduğu sürece müspet bir mana taşımaktadır.¹ Aksi halde öteden beri temelleri ilahi vahyin aşkın-sabit ilkeleri üzerine kurulu nizamını hedef alan olumsuz, özden uzaklaştırıcı, başkalaştırıcı, kısaca bozucu ve yıkıcı tesirlerin yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Böylesi bir değişim seyrinin cemiyetin sulhu salahını sona erdirip kaosa sürükleyeceğine, ilahî yardım ve nimetlerin büsbütün kesilmesine sebep olacağına Kur'an şöyle işaret etmektedir: *"Bir millet kendilerinde bulunan güzel ahlâk ve meziyetleri değiştirmedikçe Allah da onlara verdiği nimeti, güzel durumu değiştirmez";² "Bir toplum özündeki güzellikleri değiştirmedikçe, Allah Teâlâ da onlara lütuf buyurduğu nimetlerini ve iyi hali taşıyır etmez."³*

8

OMÜİFD

Bu ayetler, cemiyetteki değişimin fertlerle başladığını, değişim şartlarının oluşumunun insan iradesine bağlı kılındığını göstermektedir. Zira toplum, sosyal münasebetler ve içtimaî müesseseler açısından oluşmakta, bu ağların teşekkülünde fert etkin bir rol üstlenmektedir. Toplumların değişiminde fertlerin etkili olduğu ve esas değişim ve dönüşümün fertlerle gerçekleştiğine dair bu hakikat, peygamberlik müessesesinin de varlık gayesini izah etmektedir. Önce fertlerin, daha sonra da toplumların ilahî yasalar vasıtasıyla değişim ve dönüşümünü esas alan Risâlet vazifesi, peygamberler yoluyla gerçekleşen müspet toplumsal değişim seyrinin ve stratejisinin nasıl olması gerektiğini de göstermektedir.

İnsanlık tarihinde beşerî ve ahlâkî bozulma ve deformasyona maruz kalan toplumlar, peygamberlerin üstlendikleri vazife gereği iradî, planlı

¹ Selahattin Polat, "Hz. Peygamber'in Sünneti ve Değişim", *Değişim Sürecinde İslam*, Ankara, 1997, s.17.

² Enfal, 8/53.

³ Ra'd, 13/11.

ve programlı bir mücadele sonrasında müspet bir dönüşüm ve değişim yaşamışlardır. Peygamberler, gönderildikleri toplumlarda köklü değişimler gerçekleştirmiş; itikat, ibadet, aile, eğitim, iktisat, ahlâk ve hukuk gibi alanlarda değişim ve ıslahın liderliğini yapmışlardır. Bununla birlikte peygamberleri 'devrimci' olarak vasıflandırmak mümkün değildir. Zira devrimcilik, peygamberlerin yaptığı vazifeyi tam olarak karşılayan bir kavram değildir. Onların gerçekleştirdikleri bu faaliyet, Kur'an'ın ifadeyle bir 'inkılâp' olarak ifade edilebilir.⁴ Çünkü günümüzde devrim denildiğinde, çağdaş devrimlerin çok büyük kanlar dökülerek, çok büyük krizler ve insanlık dramları yaşatılarak gerçekleştirildiği hatırlanacak olursa, peygamberlerin yaptığı bu köklü değişimlerin devrim olarak vasıflandırılmayacağı kolaylıkla anlaşılabilir. Dolayısıyla onların toplumları değiştirme ve dönüştürme stratejileri, 'sünnetullah' çerçevesinde tadrîcîlik (ıslah) ilkesiyle hareket edip, çağının şartlarını da ihmal etmeden, toplumun krize düşmesine fırsat vermemektir.⁵

Menfi Değişim/Dejenerasyon Tezahürleri

Peygamber (as)'ın kendi yaşadığı dönemde belli ilkeler çerçevesinde gerçekleşen müspet değişim ve dönüşüm, canlılığını ve dinamizmini koruyamaması halinde zamanla bir tür başkalaşmaya, özünden kopmaya, başka kültürlerle özenti duymaya ve hadisteki ifadesiyle bir 'teşebbühe' de kayabilmektedir. Nitekim Peygamber (as) da "Kim bir kavme benzemeye çalışırsa, o da onlardan sayılır"⁶ ifadesiyle Müslüman toplumlarda yaşanması muhtemel menfi değişim ve dönüşümlere işaret etmektedir. Dahası burada yatan en temel espri, 'bir dinin, kültürün ve medeniyetin başkalarını taklit etmemesi, kendi kültür ve medeniyetini yine kendisinin tesis etmesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Bir medeniyetin mensupları ancak kendi değerlerine samimi olarak sahip çıkarlar, diğer kültürleri taklit etmeksizin kendi dil, örf, kültür, sanat, giyim-kuşam vb.

⁴ Bkz. Suarâ, 26/227.

⁵ Ejder Okumuş, "Hz. Muhammed ve Toplumsal Değişim", *Hz. Muhammed ve Evrensel mesajı Sempozyumu* 20-22 Nisan 2007, Çorum, 2007, s. 330-331.

⁶ Ebû Dâvûd, *Libâs*, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 50.

hayatın her alanında -sahip olduğu ana ilkeler doğrultusunda- üretken olurlarsa, varlığını ve gücünü koruyabilirler. Aksi takdirde güçlü olan kültür ve medeniyetlerin etkisi altında kalacaklar, muhalefet etmek şöyle dursun, onlara adapte olacaklar ve zamanla kültürlerini, kimliklerini, kişiliklerini ve nihayet dinleri de dâhil olmak üzere bütün öz değerlerini kaybedeceklerdir. Bugün halkı Müslüman olan bütün ülkelerde yaşanan dejenerasyon ve beyin göçü bunun çarpıcı bir göstergesidir.⁷

Resûlullah'ın ashabı ve ümmeti hakkında endişe ettiği bu durum, yine 'değişim' kavramıyla ifade edilmekte, lakin bu haliyle olumsuz bir sosyo-kültürel değişimi çağrıştırmaktadır. Bu hususta İslam medeniyetinin, her ne kadar evrensel değerlerin topluma kazandırılması çerçevesinde dinamik yapısıyla hayrı ve fazileti esas alan dönüşüm ve tekâmüle kapılarını ardına kadar açsa ve hatta teşvik etse de, inanç, düşünce, kültür, hayat felsefesi, giyim-kuşam, mimarî dekorasyon ve ev döşemesine varıncaya kadar her alanda özden uzaklaşmaya, yabancılaşmaya ve başkalaşmaya götüren değişimlere onay vermediği bir gerçektir. Nitekim bazı milletlerin teknik ve teknolojik üstünlükleri karşısında bakışları bulanık, medeniyet ve modernitenin karşı konulmaz baskısı altında benliklerini yitiren ve başkalaşma marazına kapılan fert ve toplumların gün gelip bu milletlerin tesir sahasına girerek erimeleri de her an mukadder olmaktadır. Nebvî sünnet ekseninde gerçekleşen bu müspet değişim ve dönüşümü hangi sosyo-kültürel gelişmelerin tehdit ettiğini yine hadislerin kendi dilinden takip etmeye çalışalım.

1) Güven Bunalımı ve Cehaletin Yaygınlaşması

Allah Resûlü'nün insanlık âlemine kazandırdığı en büyük değerlerden birisi, 'emniyet ve emanete riayet' prensibidir. İnsanlar arası güvenin bütünüyle ortadan kalktığı bir ortamda güven insanı ve toplumu oluşturmak, nebevî değişimin en temel göstergelerinden biri olmuştur. Bu güven toplumunu inşa eden bir ayet-i kerimede buna şöyle temas edilir: *"Gerçekten Allah size, emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında*

⁷ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay., Ankara, 1999, s.255.

hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah, her şeyi işitici ve her şeyi görücüdür.”⁸

Bu âyetin nüzul sebebini tefsir kitapları şöyle anlatır: Mekke fethedince Resûlüllah (as), Kâbe'nin anahtarlarını, henüz yakın zamanda Müslüman olan Osman b. Talha'dan alıp, Kâbe'yi bizzat kendisi açar. Ancak bu sırada Hz. Abbas da gelip anahtarları talep eder. İhtimal, Osman b. Talha o emanete daha lâyıktır ve aynı zamanda anahtarların ona verilmesi onun gönlünü İslâm'a daha çok ısındıracaktır. Ve öyle de olur. İşte bu âyet nazil olunca Kâbe'nin anahtarları tekrar Osman b. Talha'ya verilmiştir.⁹ Bununla birlikte âyetteki hüküm umumîdir. Çünkü Allah Resûlü, emanetin ortadan kalkmasını, kıyamet alâmeti olarak saymakta ve şöyle buyurmaktadır: “Emanet zayı olduğunda kıyameti bekleyin!” Sahabe sorar: “Yâ Resûlallah! Emanet nasıl zayı olur?” Cevap verir: “İş, ehli olmayana verildiği zaman!”¹⁰ Doğrusu, emanet çok önemlidir ve işi ehline vermek de bir emanettir. İş ehline tevdi etmek, dünya nizamını ayakta tutacak en önemli amillerden biridir. Emanetin zayı olması, toplumda umumî denge ve nizamın ortadan kalkması, başkalaşmanın ve öz değerleri yitirmenin hüküm sürmesiyle aynı manaya gelir. Böyle bir dünyanın ise, varlığı ile yokluğu müsavidir.

Söz konusu hadiste, işlerin ehil olmayanlara verilmesi, emanetin zayı ve kıyametin kopma zamanı gibi üç önemli noktanın tespiti, toplumların uğrayacağı sosyal değişim açısından önem arz etmektedir. Hadisteki el-emr kelimesi, din ile ilgili her işi ifade etmektedir. En büyüğünden en küçük kamu görevine kadar her türlü enerji, beceri ve ehliyet isteyen işleri kapsamaktadır. Dolayısıyla bu, fetvayı da içine alır. Zira fetva, dinin günlük hayata hâkimiyetini, en azından olayların akışı içinde dini esaslar çerçevesinde kalabilmeyi sağlayan dinamik, yetişmişlik, sorumluluk ve ilmi gerektiren fevkalade ciddi bir danışmanlık hizmetidir. Nitekim bir başka hadiste: “Allah, ilmi insanların hafızalarından silip unutturmak suretiy-

⁸ Nisâ, 4/58.

⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azim*, c. I, s. 516-517.

¹⁰ Buhârî, *ilim 2*; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 361.

le değil, fakat âlimleri öldürüp ortadan kaldırmak suretiyle alır. Neticede ortada hiçbir alim bırakmaz. İnsanlar bir kısım cahilleri kendisine önder edinirler. Onlara bir takım meseleler sorulur; onlar da bilmedikleri halde fetva verirler. Neticede hem kendileri sapıklığa düşer, hem de insanları saptırırlar"¹¹ buyrulmuştur.

Sosyal değişimin varacağı bu nokta bir başka hadiste din ile ilgili hususların öğrenilip insanlara da öğretilmesi istendikten sonra şu şekilde ifadesini bulmaktadır: "İlim de ortadan kaldırılacaktır, (büyük) fitneler zuhur edecektir. O kadar ki bir fariza (kesin hüküm) hakkında ihtilaf eden iki Müslüman, davalarını halledecek bir tek kişi bile bulamayacaktır".¹² Hadiste yaygın bilgilenme teşvik edilmekte, aksi halde aynı ölçüde toplum açısından yaygın bir cehaletin hâkimiyeti tehlikesine dikkat çekilmektedir. Her hangi bir farz konusunda anlaşmazlığa düşen iki Müslüman'ın aralarını bulacak bir tek kişinin bile bulunamaması işin yaygınlık derecesinin boyutlarını ortaya koymaktadır. Böyle bir durum hiç şüphesiz toplum ve ümmet bünyesinde nerede ise kıyamete denk ciddi sonuçlar meydana getirir. Ya da toplumu kıyamete benzer bir kargaşaya götürür. Bu korkunç sonucun asıl sebebi ise, ehil olmayanların, Kitap ve Sünnet gibi dini esaslara dayanmadan, kişisel arzu ve istekleriyle halka din adına önderlik yapmaya kalkmalarıdır.¹³

2) Kültürsüz, Saygısız ve Sefih İnsanların Artması

Menfi sosyal değişimin/dejenerasyonun ulaşacağı boyutlardan birisi de insanî değerlerden yoksun, kültürsüz insanların mal, mülk ve makam sahibi olmaları ve bu hususta birbirleriyle yarışmalarıdır. Kıyametin vaktini soran Cebrail (as)'a kıyametin alametleri hakkında bilgi veren Hz. Peygamber bunlardan ikisini şöyle açıklamıştır: "Annelerin, kendilerine câriye muamelesi yapacak çocuklar doğurması, yalın ayak, başıkabak, çıplak koyun çobanlarının, yüksek ve mükemmel binalarda birbirleriyle yarışmalarıdır."¹⁴

¹¹ Müslim, *İlim*, 13; Buhârî, *İlim*,35.

¹² Darimi, *Mukaddime*, 24; Darekutnî, *Sünen*, c. IV, s. 67, 81-82.

¹³ İsmail. L. Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1996, c. III, s. 196.

¹⁴ Buhârî, *İman* 37; Müslim, *İman* 5,7.

Kıyametin alametleri ile ilgili olarak Hz. Peygamber toplumun ahlâk ve ekonomik yapısındaki iki olumsuzluğu belirtmiştir. Bu alametlerden birincisi cariye'nin efendisini doğurması ki, bunu, anaların kendilerine cariye muamelesini yapacak asi çocuklar doğurması olarak anlamak mümkündür. Zira ayet ve hadislerde anne-baba hukuku üzerinde ısrarla durulmuş ve onların haklarının gözetilmesi ve valideyne zulüm etmekten kaçınılması hususunda çok açık terğîb ve terhîblerde bulunulmuştur. Nitekim Allah Teâlâ bu hususta: *"Biz, insana, ana-babasına iyilikte bulunmayı tavsiye ettik. Özellikle de anasını tasviye ederiz ki, o, kat kat zaafa düşerek ona hamile kalmış, emzirmesi de tam iki sene sürmüştür. Binaenaleyh; bana ve ana-babana şükret"*¹⁵ buyurur. Resûlü Ekrem (as) da, *"kime iyilik yapayım?"* diye üç defa soran bir sahabiye, üç defasında da, *"annene"* cevabını verdikten sonra dördüncü soruda, babasına iyilik yapması gerektiğini söylemiştir.¹⁶ Ayrıca bir başka hadislerinde de, *"Allah size, annelerinize itaatsizliği... haram kıldı"*¹⁷ buyurmuştur.

Yukarıda zikredilen ayet ve hadislerden de anlaşılacağı gibi ana-babaların istek ve arzularını yerine getirmek, onlara karşı çıkmamak Allah'ın emridir. İnsanın en başta hürmet etmesi gereken bu iki kudsî varlık, maalesef günümüz nesilleri tarafından sadece birer yük gibi kabul edilir olmuştur. Onların hayat boyu devam eden fedakârlıkları karşısında çocukların da onlara sevgi ve hürmetle muamele etmeleri hem bir insanlık borcu hem de bir vazifedir. Her insan, kendi ebeveyninin kadrini bilmeli ve onları Hakk'ın rahmetine ulaşmaya vesile saymalıdır. Lakin hadiste de dikkat çekildiği üzere, günümüzde sadece Allah'a karşı saygısız olanlar arasında değil, Allah'ı sevdiğini iddia edenlerin içinde bile, anne ve babalarının varlıklarını bir yük olarak gören, yaşamalarına karşı bıkınlık gösteren ve sürekli saygısızlıkta bulunan nesiller türemiştir. Hadizatında saygıya en lâyük olanlar ve saygıda kusur etmememiz gerekenler ana-babalarımız olduğu halde, bugün adeta hadiste ikaz edilen husu-

¹⁵ Lokman, 31/14; bkz. Ankebût, 29/8; İsrâ, 17/22-24.

¹⁶ Buhârî, *Edeb*, 2; Müslim, *Birr*, 1.

¹⁷ Buhârî, *Edeb*, 4; bkz. Buhârî, *Edeb*, 6. İsrâ 17/16

su doğrularcasına bu yüce değerler karşısında bir evrilme, dönüşüm ve başkalaşma hali yaşadığımız ortadadır.

Hadiste ifade edilen diğer alamet ise, lüks ve refahın, dünyanın fakirlerini büyük ve lüks binalar yapmakta yarışa sokacak kadar artması, paranın ve servetin yegâne değer ölçüsü haline gelmesidir. Günümüz dünyasına da paranın ve servetin kölesi olmayı öğütleyen materyalist anlayış hâkimiyet kurmuştur. Batıdan esen bu materyalizm rüzgârları insanlığı kısıkvrak yakalamış ve onu ruh ve duygu zaafına uğratmıştır. Lüks ve refahın peşinde koşan ve Kur'an'ın 'mütrefin'¹⁸ diye isimlendirdiği bu topluluk, bolluk ve bereket içinde yaşayan, nimetlerin küstahlaştırdığı kimselerden oluşmaktadır ki, onlara göre hayat sadece cismanî ve bedenî zevk u sefadan ibarettir. Bir diğer yaklaşımla, zevkinden, lezzetinden, şehevânî hislerinden ve behîmî arzularından sıyrılamayan basit insanların hayat tarzına '*teref*' denir ki, mütrefîn de bu sefil ve sefih hayatı yaşayanlar demektir. Bunlar cemiyet adına hiçbir iş yapmazlar ve millet hayrına da hiçbir yararlı işleri yoktur.

14

OMÜİFD

Bir memleketin malî, içtimaî ve iktisadî yapılanmasında mütrefîn hüküm sahibi olursa, o memlekete ölü nazarıyla bakılabilir. Zira kalbi zayıf, hayatları gayesiz bu insanların ölüden farkları yoktur. Allah Teâlâ bu gibi kimseler hakkında: "*Yakınına, düşküne, yolcuya hakkını ver! Elindekileri saçıp savurma. Zira saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı nankördür*"¹⁹ buyurur.

3) Hevâ ve Heveslerin Tutsağı Olma

Sosyal değişim sürecinde toplumların tarih boyunca karşılaştıkları en büyük tehlikelerden birisi de, fert ve toplum hayatında hevâ ve heveslerin öne çıkarılması olmuştur. Zira hayatı sadece kendi arzu ve emellerine göre biçimlendirmeye kalkışmak, dünyayı sonu gelmez bir yarış ve savaş ortamına çevirmeyi de beraberinde getirecektir. Yaşanılan çevreyi arzula-

¹⁸ İsrâ 17/16; Mü'minûn 23/64; Seb'e, 34/34; Zührûf 43/23; Vâkıa 56/45. Mütref Kavramı için bkz. Nurettin Turgay, "Kur'an'da 'Mütref' Kavramı", *bilimname*, XII, 2007/1, ss. 75-99.

¹⁹ İsrâ, 17/26-27.

ra göre düzenlemenin faturasını bütün bir insanlık çok pahalı ödeyeceğe benzer. Sosyal değişim sürecinde kişiler, ahlâkî değerlere öylesine duyar-sız kalmıştır ki, başkalarının dertleriyle ilgilenmek şöyle dursun, kendi çıkarları için hiç acımadan binlerce kişiyi ölüme götürebilir hale gelmiştir.

Resûl-i Ekrem (as) hevâ ve heveslerine takılıp kalan bu insanların durumuna dikkat çektiği bir hadisinde, "Zekâsının hakkını verip her meseleyi enine boyuna düşünen akıllı insan, nefsinin hesaba çekip onu dizginleyebilen ve sürekli salih ameller peşinde koşup ölüm ötesi için hazırlık yapan kimsedir; akli kıt, zekâsı zayıf, doğruyu bulmaktan âciz ahmak ise, nefsinin arzularına tâbi olup onun bütün isteklerini yerine getirdiği halde hâlâ kurtulacağını uman, Allah'tan bağışlanma beklemeyi yeterli bulup sadece bu kuruntuyla teselli olan kimsedir" buyurmuştur.²⁰

Buna göre, her zaman tedbirli hareket edip sürekli temkinli davranan, nefsinin ve hevâsını hâkimiyet altına alıp, onun hoşuna gitmese de dinin güzel gördüğü işlere sarılan, dünyanın çekici ve cezbedici güzelliklerine aldanmadan hep ahiret hayatı için azık hazırlama gayretinde bulunan insan akıllı, zeki, ileri görüşlü ve doğruyu eğriyi bilen bir insandır. O, bu dünyanın faniliğinin farkındadır; ahiretin ise bâkî ve ebedî olduğuna çok iyi inanmıştır. Buna karşın aklının nasihatlerine hiç kulak asmayan, iradesinin hâkimiyetini hevâ ve hevesine kapıran, ömrünü nefsinin tatmin etme yolunda harcayan ve onun her dileğine boyun eğerek hiç ölmeyecekmiş gibi gaflet içinde yaşayan kimse ise aciz, akılsız ve ahmak bir insandır. O, nefsanî ve şeytanî duyguların ağına düştüğünden bir türlü silkinip doğrulamayan, Kur'an'ın buyruklarını dinlemediği için şeytanın tuzaklarından bir türlü kurtulamayan ve kendisini güçsüzlüğün, beceriksizliğin, akılsızlığın kollarına bırakan bir miskindir.

Günümüzde maalesef 'akıllı insan' denince daha çok dünyevî hayatını belli bir seviyede götürebilen, nefsanî ve cismanî arzularını karşılayabilen ve bir şekilde makam-mansıp, mal-mülk sahibi olmasını becerebilen kimseler akla gelmektedir. Maalesef, bugün meşru mu gayr-i meşru mu

²⁰ Tirmizî, *Kıyâme* 25; İbn Mâce, *Zühd* 31; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 124.

olduğuna bakmadan, helal-haram ayırımı yapmadan ve nereden geldiği-
ne aldırmeden çok para kazanmak ve maddi imkânlarla ulaşmak akıllılık
ve beceriklilik sayılmaktadır. Oysa gerçek akıllılık hadiste de ifade edil-
diği gibi hakkın rızasını gözetme ve ahiret hayatını kazanma hedefine
yönelik bir hayat yaşamaya odaklanmaktır. İşte bu noktada hüküm, ta-
mamen vicdan hakemliğine kalmıştır. Burada kişi kendisiyle yüzleşmek
ve vicdanına dönüp ne kadar samimi olduğunu sorgulamak durumun-
dadır. Çünkü "*Görmedin mi o hevâsını ilah edineni?*"²¹ âyet-i kerimesinde
buyrulduğu üzere insan hiç farkına varmaksızın hevâ putunun peşine
takılıp sapıklık vadilerine sürüklenebilir.

4) Dünyalık Elde Etme Hırsı

Menfi olarak yaşanan sosyal değişim sürecinde Müslüman fertleri ve
toplumları kendi öz değerlerine karşı duyarsızlaştıran bir diğer faktör ise,
dünyalık elde etme hususunda kıyasıya bir yarış içerisine girmektir. Gü-
nümüzde ticarî alış-veriş, makam-mevki sahibi olma, miras paylaşımı ve
yeryüzünün nimetlerini elde etme gibi pek çok faaliyet alanında halle-
dilmesi zor problemlerin ve olumsuzlukların yaşandığı aşikârdır. Burada
çözümü zor görünen asıl mesele, mala ve paraya karşı aşırı hırs, düşkün-
lük ve sınırsız egoların tatmin edilmeye çalışıldığı bencillik girdabıdır.
Bu, malperestlik ve dünyaperestlikten kaynaklanan bir problemdir. Ne
yazık ki, insanlarda dinî duygu, dinî düşünce ve Allah'a hesap verme
şuurunu zayıfladıkça bu tür heves ve hırslar öne çıkmaya başlamaktadır.
Diğer bir ifadeyle din ve iman noktasında zafiyet yaşanması, dünyanın
ebedi zannedilmesi, bitip tükenme bilmeyen arzu ve emellerin birbirini
takip edip gitmesi ve bunların bir türlü doyma bilmemesi günümüzde bu
tür problemlere sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla bütün bu olumsuz
duyguları baskı altına alabilecek bir şey varsa o da dinin bu mevzuda
vaz' ettiği hükümlere rıza gösterme ve dünyanın fani olduğuna inanma-
dır.

²¹ Casiye, 45/23.

Dünyanın hakikati bu olduğuna göre, mal tutkusu yaşanmasına ve mal uğruna kavga etmeye mahal yoktur. Fakat insan tabiatında mala karşı aşırı düşkünlük bulunduğundan, eğer bu duygu İslamî eğitimle kontrol altına alınmazsa her zaman bu tür dönüşüm ve değişimleri yaşamak mümkündür. Bu hususta Peygamber (as) da ümmetini uyarmıştır. Nitekim bir gün Ebu Ubeyde b. Cerrah (ra) Bahreyn'den çok miktarda mal getirdiğinde ashaptan bazıları, ondan pay almak için beklerken, Resûl-i Ekrem (as), onları şöyle ikaz etmişti: *"Allah'a yemin ederim ki, ben sizin fakr u zarurete düşmenizden endişe duymuyorum. Ben asıl, sizden evvelkilerin sahip olduğu gibi geniş imkânlarla sahip olmanız ve onların birbirini çekeyip, rekabet edip helâk olmaları gibi sizin de birbirinize haset edip helâk olmanızdan korkuyorum."*²² Bu sözlerde de ifade edildiği gibi, makam sevgisi, menfaat hırsı, çok mal elde etme arzusu, kıskançlık duygusu gibi zaafılar insan hayatını tehdit eden birer virüs gibidir ve bunlar insanın bedenini değil, ruhunu öldürürler. Oysaki insan kalıbıyla değil, ruhuyla insandır. İnsanın ruhu ölünce, Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle o, hayvan gibi, hatta hayvandan daha aşağı bir duruma düşer.²³

Ne yazık ki, insanlar kendi değerlerini yitirdiklerinde değeri olmayan bu tür şeylere tutkuyla bağlanıyor, arzuladığı bir menfaati elde etmek için ölesiye bir hırsla onun kavgasını veriyor. Eğer insanlar ciddi bir ruhî ve kalbî terbiye görmez ve onların içinde dinin emirlerine saygı duygusu geliştirilmezse toplum içindeki bu tür marazların önünün alınması mümkün değildir. Doğrusu, günümüz kapkaççılık, hortumculuk, iktidar hırsı ve tahrip etme duygusu gibi toplumsal hastalıkların, toplumların başına bela olarak ona çeşit çeşit zorbalıklar, esaretler, tahakkümler yaşatmasının arkasında hep aynı husus vardır. Bu itibarla, insanımızı zapturapt altına alacak, doğruya yönlendirecek, birer hesap ve murakabe insanı haline getirecek dinamiklerden uzaklaşınca, yaşanan bunca sıkıntıları da tabi görmek gerekecektir. Hasılı, insanların dünya malını elde

²² Buhârî, *Cizye* 1; *Meğâzî* 12; *Rikâk* 7; Müslim, *Zühd* 6.

²³ A'râf, 7/179; Furkân, 25/44.

etmek için birbirleriyle kavga etmesi ve yarışa girmesi, nihayetinde onların helakine sebep olabilecek bir hastalıktır.

5) Haksız Kazanca Mahkûmiyet

Sosyal değişim, ekonomik hayatta da bazı değerlerin ihmal edilmesine ve onun yerine temeli zulüm ve haksızlığa dayalı kazanç yollarının hayati kuşatmasına sebep olmaktadır. İlk bakışta hissedilmeyen bu menfi kazanç yolları arasında faiz, hileli alışveriş, kumar, ihtikâr (karaborsacılık), tefecilik vb. yolları saymak mümkündür. Yaşadığımız toplumda bir kısım insanlar, alın teri ile kazanılan maldan daha fazlasına göz dikmekte ve haksız kazanç elde etmekten çekinmemektedirler. Haddizatında bu haksız kazanç yollarının başında da faiz gelmektedir. Peygamber (as), faizin toplumlar üzerinde oluşturduğu tesir ve mahkûmiyeti şöyle ifade etmektedir: *“Faiz yemeyen kimsenin kalmayacağı günler mutlaka gelecektir. Biri faiz yemeyecek olsa, yine de ona tozundan bir şeyler bulaşacaktır”*²⁴. Ayrıca O (as) faizi, insanı helâke sürükleyen yedi büyük günahın biri olarak ele almış²⁵ ve hatta insanın mahremelerden birisiyle nikâhlanmasına teşbih etmiştir.²⁶ Faiz hakkında dört sınıf insanın lânetlendiğini bildiren de yine bizzat Resûlü Ekrem (as)’dır. Bunlar, faiz alan, faiz veren, kâtiplik ve şahitlik yapanlardır. Hadisin sonunda da, *“Hepsi günahta müsavidir”*²⁷ ilavesi yer alır.

Özellikle başta alışveriş faizi konusunda olmak üzere, nelerin faiz olduğu hususunu izah ve tefsir eden hadis-i şerifler pek çoktur. Ayrıca bu hadis-i şerifler fıkıh kitaplarında birer asıl olarak ele alınmış ve en küçük teferruatına kadar incelenen faiz konusu hakkında hükme mesnet ve dayanak yapılmışlardır. Ebû Hureyre (ra)’ın rivayetine göre, Allah Resûlü (sas) bu hususa şöyle işaret etmektedir: *“Hurma hurmayla, buğday buğdayla, arpa arpayla, tuz tuzla müsavi miktarda ve peşin olarak mübadele edilir. Kim miktarı artırır veya fazlalık isterse, faize girmiş olur. Cinslerin de-*

²⁴ Tirmizî, Daavât 85.

²⁵ Buhârî, Vesâyâ 23; Hudûd 44; Müslim, İman 145; Ebû Dâvûd, Vesâyâ 10.

²⁶ İbn Mâce, Ticârât 58.

²⁷ Müslim, Mûsâkât 106.

ğişmesi ise bundan müstesnadır."²⁸ Görülüyor ki hem âyet hem de hadisler faizin her halükarda haram olduğunu ifade ettiği gibi, aynı zamanda onun toplumları nasıl esaret altına aldığı ve yaygınlık kazandığına da açıklık getirmektedir.

Faizin yasaklanmasının sosyal yapıyı tehdit eden önemli sebepleri vardır. Faiz, sermayenin toplumda belli tekellere geçmesine sebep olmakta ve dolayısıyla zengini daha zengin yaparken fakiri de daha fakir hâle getirmektedir. Böylece her iki sınıf arasındaki uçurum her geçen gün biraz daha derinleşmekte ve neticede aradaki bütün köprüler yıkılarak bu iki sınıfın birbirinin amansız düşmanı hâline gelmesine sebep olmaktadır. Keza faiz, ülkenin diğer ülkeler ve sınır komşularıyla olan ilişkilerini de zedelemektedir. İnsan nasıl ki, kendi kapı komşusuna dar bir zamanında faizle para verse aralarındaki komşuluk bağları sarsılmakta ve hatta tamamen ortadan kalkmaktadır; işte komşu devletlerarasında da durum bundan farklı olmamaktadır. Tabii ki bu değerlendirme, yine de ahlâkî değerleri olan toplum ve cemiyet(ler) için geçerlidir. Faizi kendilerine bir yaşam biçimi haline getirmiş insanlar ise, bu ifadeleri yadırgayabileceklerdir. Zira onların ahlâk nazariyeleri, bunlardan çok farklı değerler üzerine bina edilmiştir. Faize bulaşmamış bir toplumda cari olan mürüvvet ve fedakârlık prensipleri, onların buldukları yerden fersah fersah uzaklaşmıştır. Bu da gösteriyor ki, günümüzde haksızlığa ve sömürüye dayalı kazancı normal sayan ve eksenini faiz sistemin oluşturduğu kimi ekonomik düzenler, tekeli, egemen yapılarıyla tabii olarak diğer toplum ve kültürlerde de bir değişim ve dönüşüme sebep olmaktadır. Bu durumun, kazancı kendi değerleri doğrultusunda meşru ve haklı sebeplerde arayan Müslüman toplumları nasıl bir değişime zorladığı açıkça anlaşılmaktadır.

6) Yabancı Kültürleri Taklide Soyunmak

Sosyal değişimin fert ve toplumları mahkûm ettiği bir diğer haslet de, başka milletleri şuursuzca taklit etmek, onlara benzemek ve onlar gibi

²⁸ Müslim, *Müsâkât* 81; Ebû Dâvûd, *Büyük* 18.

olmaktır. Bu, bir anlamda beşerî ve içtimaî bir savrulma, başka kültürlerin hegemonyası altına girme ve eriyip gitmektir. Peygamber (as) Müslümanların, olası böyle bir tehdit ve tehlike karşısında her an teyakkuzda olmaları gerektiğini şöyle tavsiye etmektedir: “Sizden öncekilerin yollarına karış karış ve arşın arşın mutlaka tabi olacaksınız. Hatta bir keler deliğine girse-ler, onların arkasından gideceksiniz.” Ashab: “Ya Resulallah! Onlar Yahudiler ve Hıristiyanlar mı?” diye sorunca, “başka kim olabilir ki!”²⁹ buyurdular. Müslümanların, adım adım, karış karış eski milletlerin gidişatına ayak uyduracağını açıkça ifade eden bu hadis, Müslümanların kimlerin etkisiyle ve nasıl bir şekilde kimlik erozyonuna uğrayacaklarına işaret etmektedir. Aynı zamanda hadis, sosyal değişim sürecinde Müslüman şahsı, kendi özgün değerlerini koruması ve İslâm’da sebat etmesi hususunda uyarılmaktadır.

20
OMÜİFD

Resûlü Ekrem (sas) bu hususu bir başka hadisinde, “*Kim bir kavme benzemeye çalışırsa, o da onlardan sayılır*”³⁰ şeklinde ifade etmiştir. Bu hadis-i şerifin metninde “başkalarına benzemek” ile alâkalı olarak “teşebbüh” kelimesi kullanılmıştır ki, bu kelime, insanın başkalarının adetlerine, geleneklerine, göreneklerine özenmesi; kendini sürekli onlara benzemeye zorlaması ve onlar gibi yaşamak için özel çaba harcaması demektir. Diğer bir ifadeyle, “teşebbüh”, insanın, kendi kültürünün ve tabiatının dışına kayarak, hatta öz değerlerini hafife alarak, saç-baş, kılık-kiyafet, yeme-içme ve günlük hayat bakımından olduğundan farklı görünmesi, zorla başkalarına benzemeye çalışmasıdır ve sonuç itibarıyla ‘iltihak’a varıp dayanmasıdır. Bu hususta, biraz esnek ve gevşek davranan bir kimsenin, ilk çıkış noktasını unutacak kadar merkezden kopması, zamanla kendi özünden bütünüyle uzaklaşması, hiç farkına varmadan özendiği ve benzediği o kimselere katılması ve neticede onlardan biri addedilmesi söz konusudur.

Nitekim günümüz şartları itibarıyla bazı milletlerin teknik ve teknolojik üstünlükleri karşısında başı dönen, bakışı bulanık, medeniyet ve

²⁹ Buhârî, *İ’tisam* 14; Müslim, *İlim* 6.

³⁰ Ebû Dâvûd, *Libâs*, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 50.

modernite adına kendi özgün değerlerini terk edip başka kültür ve medeniyetlerin düşünce dünyası ve yaşam tarzıyla kucaklaşan; değişim rüzgârının cazibesine kapılarak özünü, şahsiyetini ve benliğini yitirmiş bazı fert ve toplumların varlığı, Peygamber (as)’ın uyarısının ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. Kendi özünden uzaklaşmış ve yabancılaşmış bu insanlar için, bütün bir tarih boyunca birikip gelişen örfler, âdetler, dinî duygu ve düşünceler, sanat ve edebiyatın kendilerine ait semereleri onlara hiçbir mana ifade etmez hale gelir.

Bugün içinde yaşadığımız toplumun değişim ve dönüşümünde taklit ve kültürel yozlaşmanın hangi boyutlara ulaşacağı, Peygamber (sas) tarafından ihtar edilmiş ve bunların toplumu çepeçevre kuşatacağı şu hadiste ifade edilmiştir: *“Cehennemliklerden kendilerini dünyada henüz görmediğim iki grup vardır: Biri, sığırkuyrukları gibi kırbaçlarla insanları döven bir topluluk. Diğeri de giyinmiş oldukları halde çıplak görünen ve öteki kadınları kendileri gibi giyinmeye zorlayan ve başları deve hörgücüne benzeyen kadınlardır. İşte bunlar cennete giremedikleri gibi, şu kadar uzak mesafeden hissedilen kokusunu bile alamazlar.”*³¹ Hadiste zikredilen bu hususlar artık günümüzde bilinmeyen şeyler değildir. Bunlardan ilki, ellerindeki sığırkuyrukları gibi kamçı vb. şeylerle Allah’ın kullarını döven, zulmeden, işkenceye maruz bırakan bir takım dayatmacı zorbalardır. İkinci grubu ise, diğer kadınları da kendileri gibi olmaya sevk eden, saçlarını başlarını deve hörgücü gibi yaptırmış, adeta giyinik-çıplak kadınlar oluşturmaktadır.³² Günümüzde şeffaf, varlığı yokluğu hiç fark edilmeyen, vücudun uzuvlarını tümüyle gösteren transparan giysileri ve bunların teşhircileri, mankenler, reklamcılar, moda evleri, defileler vb. bu hadisin Resûlüllah’ın geleceğe yönelik verdiği mucizevi haberlerinden biri olduğunu göstermektedir.

³¹ Müslim, *Cennet* 52.

³² Muhyiddin en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Beyrut, 1392, c. XIV, s. 110.

İlkeler Ekseninde Sünnetin İçtimaî Yapıyı İhyâ Keyfiyeti

Hz. Muhammed (as), 23 yıllık risâlet hayatında, dünya medeniyetlerine adeta meydan okuyan ve onları büyük bir şaşkınlığa sevk eden bir toplumsal değişim ve dönüşüm gerçekleştirmiştir. O'nun hayat felsefesi ve dünya görüşü demek olan 'sünnet', bu değişimin temel dinamiklerini, inşa ve ihya edici unsurlarını ihtiva eden güçlü bir yapı özelliği taşımaktadır. Bu yapı, beşer hayatında yaşanan maddî-manevî tüm problemlerin ve krizlerin çözüm yollarını, gerek ilke ve prensip, gerekse normatif düzeyde bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla sünnet-i seniyye, dün mikro planda Mekke ve Medine toplumunda, hiçbir kriz ve karmaşa ortamı yaşatmadan, tam bir ıslah ve ihya düsturuyla en köklü değişimleri gerçekleştirmiş, onları beşerî hayatın her alanında zirveye taşımış ve medeniyetin bütün müesseseleriyle hüküm sürdüğü bir cemiyet haline getirmiştir. Bu gün yerküremizin her bir köşesinde birbirinden farklı kriz ve buhranlarla boğuşan günümüz insanı, sünnetin hayat veren, ihya eden bu diriltici soluklarına en az dünün insanı kadar ihtiyaç hissetmektedir.

22

OMÜİFD

Günümüzde menfi değişim rüzgârlarının tesiriyle büyük bir güven bunalımı ve cehaletin yaşandığı, kültürsüz, saygıdan yoksun ve sefih insanların her tarafta boy gösterdiği, hevâ ve heveslerinin esiri olmuş, hakikati kendi mecrasında aramak yerine ufkunu dünyalık elde etme hırsı kaplamış, haksız ve zulme dayalı yollarla elde ettiği kazancın mahkûmu olmuş, kendi öz değerlerini terk ederek şuursuzca yabancı kültürleri taklit hastalığına tutulmuş insanımızın sünnet-i seniyyenin ihya ve ıslah edici prensiplerine dünden çok daha fazla ihtiyacı vardır. Peygamber (as)'ın risâleti boyunca gerçekleştirdiği bu değişim, beşerin maddî ve manevî açıdan büyük bir çöküş yaşadığı câhiliyeden medeniyete bir inkılâp mahiyetindedir. O'nun rehberliğinde, hayatın her alanında fevkalade değişiklikler ve köklü değişimler gerçekleşmiştir. Resûlüllah (as)'ın gerçekleştirdiği bu köklü değişimin temel ilkelerine ve altında yatan manevi dinamiklere geçmeden önce, Mekke-Câhiliye toplumunun içinde bulunduğu toplumsal kriz ortamının panoramasına kısaca temas etmek isteriz.

Câhiliye toplumu her açıdan bölünmüş, parçalanmış ve sosyal doku tamamıyla çözülmüştü. Bir taraftan kabile taassubu, soy-sop davaları almış yürümüş, diğer taraftan da kabileler arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar çaresizlik sarmalına dönüşmüştü. Kabileler, birbirlerine karşı nefretleriyle övünüyorlardı. Her kabilenin ayrı bir putu vardı. Bu da inanç bakımından bölünmüşlüğe yol açıyordu. Kabileler arasında çok ciddi ekonomik adaletsizlik vardı. Bir yandan mafyalaşmış kervan ticareti tekelleri, israf ve debdebe içinde yaşayan zenginler, diğer yandan insanlık haysiyetinden mahrum bırakılmış işçiler, köleler, kimsesizler, kadınlar, fakirler, gömülen kız çocukları... Bu durum, toplumda zıtlasma ve kutuplaşmaya yol açıyordu. Ahlâkî, içtimâî ve iktisadî kriz had safhadaydı. Hayat sadece haram aylardaki savaş yasağı sayesinde bir müddet normale dönüyordu. Toplumun geleceğinden endişe eden basiretli insanlar bu durumdan çıkış yolları arıyorlardı. Hanif diye bilinenler bunlardandı. Onlar, Hz. İbrahim'in dininin bakiyelerinin olabileceği düşünceyle köşe bucak bir arayış içerisindeydiler. Haniflerin çoğu çareyi Hıristiyan olmakta bulmuşlardı. Peygamber (as) da durumun vahametini bütün benliğiyle hissedendenlendi. O'nun yıllarca Hira mağarasını mekân tutup uzlete çekilmesinin esas sebebi de böylesine bir arayıştı. İnsan iradesinin, hürriyet ve şerefine ayaklar altına alındığı böylesi bir ortamda asıl yapılması gereken de insanın beşerî haysiyetinin önündeki engelleri bertaraf etmektir. Mekke toplumunda yaşanan basiret körlüğünün ve katı kalpliliğin tedavi edilmesi gerekiyordu. Bu toplumda gerçekleşmesi gereken asıl değişim, öncelikle toplumsal gelişimin ve dönüşümün önündeki mânileri ortadan kaldırmaktır.³³

Resûlullah (as)'ın rehberliğinde gerçekleşen bu dönüşümün tarihsel seyrini takip edebilmek için Habeşistan hicreti sırasında Hz. Ca'fer b. Ebû Tâlib'in Habeş hükümdarına anlattıklarına kulak vermek gerekir. O diyor ki: "Ey Hükümdar! Biz cahil bir toplumduk. Putlara tapar, ölmüş hayvanların etinden yer, her türlü kötülüğü işlerdik. Akrabalarımızla

³³ Polat, "Hz. Peygamber'in Sünneti ve Değişim", s.19.

münasebetlerimizi keser, komşularımıza kötülük yapar, kuvvetli olanlarımızı, zayıf olanlarımızı yerdi!

Yüce Allah, bize, kendi içimizden soyunu sopunu, doğruluğunu, güvenilirliğini, iffet ve temizliğini bildiğimiz bir peygamber gönderinceye kadar, bizim halimiz ve yaşantımız böyle idi. O Peygamber bizi Allah'a ve Allah'ın birliğine inanmaya, yalnızca O'na ibadet etmeye, bizim ve atalarımızın Allah'tan başka tapına geldiğimiz putları terk etmeye davet etti. Bize doğru sözlü olmayı, emanetleri yerine getirmeyi, akrabalık hukukunu gözetmeyi, komşularla güzel geçinmeyi, günahlardan ve kan dökmekten sakınmayı emretti. Her türlü ahlâksızlıktan, yalan söylemekten, yetimlerin malını yemekten, namuslu kadınlara iftira etmekten bizi men etti. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ibadet etmeyi, namaz kılmayı, zekât vermeyi, oruç tutmayı emretti. Biz de O'nun bu çağrısını dinleyip O'na iman ettik. Onun, Allah'tan getirip tebliğ ettiği şeylere tabi olduk. Hiçbir şeyi ortak koşmaksızın bir Allah'a ibadet ettik. Onun bize haram kıldığını haram, helal kıldığını da helal saydık. Bu yüzden kavmimiz bize düşman kesildi ve bize zulmettiler. Bizi dinimizden döndürmek ve Allah'a kulluktan vazgeçirip yeniden putlara taptırmak için türlü işkencelere maruz bıraktılar. Bizi perişan ettiler. Eski kötülüklerimize tekrar geri döndürmek için bize baskı yaptılar. Bizimle dinimiz arasına girdiler ve bizi dinimizden ayırmak istediler. Biz de senin ülkene geldik ve komşuluğuna sığındık."³⁴

Hız. Cafer'in bu sözlerinden de anlaşılıyor ki, Nebî (as)'ın getirdiği ilâhî mesajlar, Câhiliye toplumunu yeni baştan şekillendirmiş, mevcut yapıyı ve kültürel unsurları yeniden düzenlemiş, ıslahı gerekenleri ıslah, taşıyıcı gerekenleri de taşıyıcı etmiştir. Her yönüyle çöküşün izlerini taşıyan bu toplum, Resûlullah'ın getirdiği sünnet-i seniyye sayesinde, tevhid inancına dayalı tek bir ilâha (Allah'a) kulluk eden, ideal ve numûne-i imtisal bir toplum haline dönüşmüştü. İnsanın insana tahakkümüne ve sömürüsüne karşı çıkan, kuvveti değil hakkı öne çıkaran, insana eşref-i

³⁴ İbn Hişâm, c. I, s. 359-360; Ya'kûbî, *Tarih*, c. II, s. 29; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s. 80; Köksal, M. Asım, *Hız. Muhammed ve İslamiyet*, Şamil Yay., İstanbul, 1980, c. I, s. 298-299.

mahlukat payesini bahşeden, bencilik yerine diğerkâmlığı benimseyen, can, mal, akıl, din ve nesli korumayı esas alan, iman, takvâ, güzel ahlâk, ve salih ameli yegane değer ölçüsü olarak kabul eden ve insanı Allah'tan başkasına kulluk etmekten kurtaran bir nizama kavuşmuş oldu.

1) Tedricilik

Allah Resûlü'nün rehberliğinde gerçekleşen bu köklü değişimin zihniyet ve imandan başlaması oldukça düşündürücüdür. Nebî (as)'ın putperest bir toplumdan tevhid inancını kabul etmelerini istemesi ve Müslüman olanların hayatlarının hızlı bir dönüşüm geçirmesi, sünnetin bu topluma köklü bir değişim getirdiğinin ve yeni bir toplumsal yapı inşa ettiğinin göstergesidir. Bununla birlikte O, bu dönüşümü gerçekleştirirken cemiye-
tin şartlarını da dikkate almış ve izlediği '*tedricilik*' prensibiyle istikrarsız-
lığa ve kriz siyasetine imkân vermemiştir.³⁵ O'nun, günümüz devrimci
liderlerinden temelde ayrılan bu yaklaşım tarzı, yıkmayı değil, yapmayı
ve ıslahı esas alan bir hususiyete sahip olduğunun işaretidir. Peygamber
(as)'ın itikattan ibadete, ibadetten muamelata, muamelattan âdâba kadar
beşerî hayatın çeşitli alanlarında tevhid akidesine aykırı olduğu için de-
ğiştirilmesini veya kaldırılmasını gerekli gördüğü bazı uygulamalar bu-
lunmakla birlikte, İslam geldikten sonra da geçmişten kalma bazı adet ve
geleneklerin devam ettirilmesini istemesi, yıkımı ve kriz siyasetini değil,
ıslahı esas alan nebevî bir yol izlediğini göstermektedir.³⁶

Kur'ân-ı Kerim Allah Resulü'ne 23 yıllık bir zaman diliminde tedri-
cen indirilmiş ve bununla bir taraftan toplumdaki kötü huyların kaldırıl-
ması hedeflenmiş, diğer taraftan da kaldırılan bu kötü huyların yeri yüce
ahlâkî değerlerle donatılmak istenmiş ve bütün bunlar kimse örselenme-
den, törpülenmeden, ürkütülmeden ve ruhları rencide edilmeden gerçek-
leştirilmiştir. Bu 23 yıllık süre, bir kısım emir ve yasakların o günün insa-
nının kabullenip benimsemesi için gerekli olan bir zamandı ve bazı şeyle-
rin tedricen kaldırılması, bazılarının da vazedilmesi için bu süreye ihtiyaç

³⁵ Okumuş, "Hz. Muhammed ve Toplumsal Değişim", s.331.

³⁶ Şah Veliyyullah Dıhlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, Kahire, trs., c. I, s. 262 (trc. c. I, s. 333).

vardı. Meselâ bu süre zarfında üç dört devrede içki yasaklanmış,³⁷ iki devrede kız çocuklarının diri diri gömülmesi kaldırılmış,³⁸ darmadağınık kabile hayatı, bir iki merhalede halledilmiş ve kabileler arasındaki birlik temin edilerek kitleler toplumsal bilinç seviyesine yükseltilmiş ve ancak böyle bir süreç neticesinde bir cemiyet haline gelebilmişlerdir. Bu durum ancak, bütün kötü huyların atılması, onların yerlerine üstün ahlâkî değerlerin ikame edilmesi gibi çok zorlu icraatlarla mümkün olabilmektedir. Bundan dolayı da daha uzun zamana ve mehile ihtiyaç hâsıl olmuştur.

Resûlullah'ın çeyrek asra yakın bir sürede inşa ettiği bu Medine toplumu, nebevî sünnetin tedricilik ilkesi ekseninde adeta ilmek ilmek dokunmuş müesses bir yapıya kavuşturulmuştu. Bu çağda Müslümanlar, tıpkı bir ağaç gibi büyüyor, âheste âheste yeni şartlara adapte oluyor ve fitrî olarak gelişıyorlardı. Müslümanlığa her gün yeni katılımlar, ısınmalar oluyor, her gün yeni yeni fikirler, şuurlar kazanılıyor ve bu sayede fertler içtimaîlik kazanmış hâle geliyorlardı. Bütün bunlar tedricî olarak, âhenkli bir biçimde gerçekleşiyordu. İşte bu değişim, tedricen 23 yılda değil de, birdenbire gerçekleştirilmek istenseydi, bir ölçüde o bedevî cemiyet buna tahammül edemeyecekti. Bu tıpkı atmosferde belli bir basınç altında duran birinin birdenbire 20 bin fitlik bir irtifaya çıkması gibi bir şey olurdu ki, insanın orada yaşaması imkansızdır.

İşte sünnetin toplumu inşa ederken takip ettiği tedricilik ilkesi, fertler ve toplumların gelişen ve değişen hayatı için adeta atmosfer kıvamında bir hüviyet arz etmektedir. Toplum inşa edilirken tedricilik prensibinin, hem fertlerin hususiyetleri, hem de ilahi mesajların muhtevası, zamanı ve mekanın belirlenmesinde müessir bir role sahip olduğu görülür. Nitekim Peygamber (as), Muaz b.Cebel'i risaletini insanlara duyurmak üzere Yemen'e gönderirken, ona şu talimatı vermişti: *"Ey Muaz! Sen kitap ehli bir topluma gidiyorsun, bu itibarla Allah'a (cc) ibadet etmek onları çağıracağın ilk şey olsun. Allah'ı tanıdıkları zaman onlara şunu haber ver: Allah gece ve gündüz olmak üzere beş vakit namazı farz kılmıştır. Bunu yaptıkları takdirde,*

³⁷ Bkz. Bakara, 2/219; Nisâ, 4/43; Mâide, 5/90-91.

³⁸ Bkz.: En'âm, 6/140, 151; İsrâ, 17/31.

onlara şunu haber ver: Allah zenginlerinden alınıp fakirlerine verilmek üzere zekatı farz kılmıştır. Buna da itaat ederlerse, onlardan zekatı al, fakat mallarının en iyilerinden değil!"³⁹ Resulü Allah (as), muhatap kitlenin kitabî bir dine sahip olmasını dikkate alarak, ulaştırılacak mesajların önce Allah inancı, daha sonra da diğer yükümlülükler olarak tedricî bir şekilde belirlenmesini istemiştir. Böylesi bir hareket tarzının fert ve toplumları dönüştürmede ne denli ehemmiyetli olduğu Hz. Âişe'nin şu ifadelerinden de açıkça anlaşılmaktadır: "Kur'an'da detaylı olarak ilk önce inen sûrelerde Cennet ve Cehennem zikredilmektedir. Ne zaman ki insanlar İslam'a ısındılar, o zaman helal ve harama dair hükümler nazil olmaya başladı. Eğer ilk önce 'içki içmeyiniz' ayeti nazil olsaydı, insanlar 'biz ebediyen içkiyi terk etmeyiz' derlerdi. Yine 'zina yapmayınız' ayeti nazil olsaydı, 'biz zinayı terk etmeyiz' derlerdi."⁴⁰

Dolayısıyla sünnetin toplumu inşada esas aldığı tedricilik ilkesi, fertlerin fitrat ve karakter özelliklerinin dikkate alınmasını gerektirmektedir. Zira insanın fitratında alışkanlık haline getirdiği şeylere bağlılık vardır ve alışkanlığın birden terk edilmesini istemek fitratı dikkate almamak olurdu, bu da insanda değişime karşı bir nefret ve zorlanma meydana getirebilirdi.⁴¹

2) Kolaylaştırma

Sünnetin beşerî hayatı dönüştürürken esas aldığı bir başka prensip de kolaylaştırma ilkesidir. Yüce Allah (cc), Peygamberi (as) vasıtasıyla dinini vazederken imanî meselelerden ibadete dair hükümlere, ictimâî ve iktisadî konulardan ahlâkî ve idârî esaslara kadar kolaylaştırma prensibini de esas almıştır. Ayet ve hadisler çok açık bir şekilde, dinde zorluk olmadığı ve daima kolaylık istendiğini açık ve kesin bir dille ifade etmektedir: "Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez..."⁴², "O (Allah) sizi seçti ve dinde

³⁹ Buhârî, *Zekât* 41; Müslim, *Cihad* 29.

⁴⁰ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'an* 6.

⁴¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire, 1986, c. VIII, s. 657.

⁴² Bakara, 2/185.

size bir zorluk yükledi...⁴³ ve “Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz, bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi taşıtma.”⁴⁴ Bu ayetler de gösteriyor ki, insanın yükümlü tutulduğu dinî vecibelerde amacının, insanlara zorluk yüklemek değil, aksine güçleri yettiği ölçüde onları sorumlu tutmaktır. Keza “Evet her güçlükte birlikte bir kolaylık vardır.”⁴⁵ buyrulmak suretiyle de, insanın dünya hayatında maruz kaldığı zorluklar karşısında, hem dünyada hem de ahirette bunu kolaylığa çevirmek suretiyle huzur ve mutluluğa kavuşturulacağı belirtilmektedir.⁴⁶

Peygamber (as) da, “Bu din kolaylıktır. Her kim dinde (amellerim eksiksiz olsun diye) kendini zorlarsa, din ona galip gelir. O halde orta yolu izleyin (ifrat ve tefritten kaçının)...”⁴⁷ “Allah’a dinin en sevimli olanı, kolaylık içeren hanif (tevhid) dinidir”⁴⁸ buyururken, dinî konularda müsamahaya ve itidalli olmaya teşvik etmekte, kolaylık varken zorlaştırmaktan ve tekellüfe girmekten sakındırmaktadır.⁴⁹ Dolayısıyla insanlar, Allah yolunda yalnızca güçlerinin yettiği amellerle mükellef kılınmakta, birbirlerine yükleyecekleri işlerde de, güçleri oranında yükümlü tutmak durumundadırlar. Allah Resûlü’nün “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin.”⁵⁰ ve “Sizler, zorlaştırmak için değil, kolaylaştırmak için gönderildiniz”⁵¹ beyanları da bu hususa açıklık getirmektedir.

Doğrusu insan psikolojisi, kolay olanı arzular, ağır ve zor bir mükellefiyet karşısında redde daha çok meyyaldir. Bu sebeple fertlerin hayra yönlendirilmesi ve dinin mesajlarının hayatlarına hayat kılınması için kolaydan zora, esastan tali olana, bilinenden bilinmeyene doğru bir metot izlenmesi gerekir. Resûlüllah’ın Medine İslam toplumunda hayatı sünnetin esaslarıyla dönüştürürken bu nebevî yolu takip ettiği görülür. Nite-

⁴³ Hâcc, 22/78.

⁴⁴ Bakara, 2/286.

⁴⁵ İnşirâh, 94/6.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, 1387, c. IV, s. 363.

⁴⁷ Buhârî, *İman* 29; Nesaî, *İman* 28.

⁴⁸ Buhârî, *İman* 29; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 236.

⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, c. I, s. 117.

⁵⁰ Buhârî, *Edeb* 80; Müslim, *Cihad* 5.

⁵¹ Buhârî, *Vudû’* 58; *Edeb* 78.

kim O (as), özellikle insanlar arası ilişkilerde kolaylık göstermek gerektiğine ayrıca işaret eder ve şöyle buyurur: *“Kim bir müminin dünyevî sıkıntılarından bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun uhrevî sıkıntularından bir sıkıntısını giderir. Kim zorda kalmış birine kolaylık gösterirse, Allah da ona dünya ve ahirette bir kolaylık ihsan eder... Kul kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da kulun yardımındadır.”*⁵² Yine Peygamber (a.s.) beşerî ilişkiler açısından insanları en fazla münasebete sevk eden ticaret ve alış-veriş gibi konularda da kolaylaştırıcı olmak gerektiğini ayrıca vurgular: *“Allah sattığında, aldığında, alacağını istediğinde, borcunu öderken kolaylık gösteren, müsamahakar davranan kişiye rahmet etsin.”*⁵³ Ve *“Müşteri olsun, satan olsun, borcunu veren olsun, alacak sahibi olsun her kim kolaylık gösterirse, Allah onu cennetine sokar.”*⁵⁴ Görüldüğü gibi bu ifadeler, meşru olduğu sürece gerek alış-verişte ve gerekse diğer bütün beşerî davranışlarda kolaylık gösterip müsamahalı olmaya ve güzel ahlâkî davranışlar sergilemeye açıkça teşvik etmektedir. Ayrıca Peygamber (as) bir başka hadisinde de, her halükarda kolaylık gösteren, yumuşak davranan ve insanlara yakınlık gösteren kimselere ateşin haram olduğunu bildirerek,⁵⁵ yalnızca ticaretle değil, meşrû olmak kaydıyla her türlü ferdî ve içtimaî münasebetlerde kolaylık göstermenin istenilen ve teşvik edilen bir davranış olduğunu belirtmektedir.

Sünnetin, getirdiği kolaylık prensibiyle fertleri nasıl dönüştürdüğü, bir dönem câhiliye ortamını yaşayan insanları daha sonra nasıl bir değişime uğrattığı, sahabe hayatlarından okunmaktadır. Nitekim Allah Resulü'nün huzurunda yaşanan bir hadise buna ışık tutmaktadır: Medine'ye Necid ahalisinden saç başı dağınık, üstü başı perişan vaziyette bir adam gelmişti. Şahıs gelir gelmez, Resulullah'a 'İslam'ın ne olduğunu' sormuştu. O da, 'Bir gün-bir gece boyunca beş vakit namaz kılmak' diye karşılık verdi. Bu kez 'ondan başka yapacağı bir şey olup olmadığını' sordu. Allah Resulü de olmadığını, ancak nafîle olarak kılmak isterse kılabileceğini söyledi. Aynı şekilde hem oruç hem de zekat için de aynı soruları sordu

⁵² Müslim, *Zikr* 38.

⁵³ Buhârî, *Buyû'* 16.

⁵⁴ İbn Mâce, *Ticaret* 28.

⁵⁵ Tirmizî, *Kıyâme* 45.

ve benzer cevapları aldı. Bu şahıs gerekli cevabı aldıktan sonra ‘vallahı bundan ne fazla ne de eksik bir şey yaparım’ diyerek kalktı gitti. Resûlülâh da: “Eğer doğru söylüyorsa kurtuldu gitti” diye karşılık vermişti.⁵⁶

Hayatı dönüştürürken insanların ruhlarında infiale sebebiyet vermemek, kaldıramayacakları bir yük yüklememek, ruhsatlarla işe başlamak ve zamanla kolaydan zora doğru bir yol izlemek, öteden beri sünnetin hayatı tahvil etmesinde takip edilen olmazsa olmaz nebevî prensiplerden biridir.

3) Örneklik

Beşer hayatının değişim ve dönüşünde önemli bir role sahip bir diğer prensip de örneklik prensibidir. İnsanoğlu, yaratılışı gereği kendisinden daha üstün gördüğü şahsiyetleri örnek edinme meyline sahip bir varlıktır. Peygamberlerin gönderilmesi de bu gerçeği teyit etmektedir. Esasen peygamberler, öğrettikleri ve davet ettikleri şeyler için uygulamalı bir örnek olmaları amacıyla gönderilmişlerdir. Onların mesajı sadece sözlü öğretilerden ibaret değildir. Hayatta izlenecek doğru yolun öğrenilmesi, bilinmesi ve takip edilmesi konusunda gösterilecek çaba ve uygulamalar da en az onlar kadar önemlidir. Bu nedenle Allah (cc) sadece kutsal kitaplar göndermekle yetinmemiştir. Hatta denilebilir ki, yeni bir kutsal kitap getirmeyen birçok peygamber vardır, ama peygamber olmaksızın gönderilen herhangi bir kutsal kitap yoktur. Bunun sebebi gayet açıktır; insanların, sadece kutsal bir kitaba değil, aynı zamanda bu kitabın içeriğini kendilerine öğretecek bir öğreticiye ve kendilerini eğitecek, günlük yaşantılarında o kitaptan pratik örnekler ortaya koyacak bir de eğitimciye ihtiyaçları vardır. Bundan dolayıdır ki, Peygamber (as), ortaya koyduğu örnekler aracılığıyla Allah'ın emirlerinin detaylarını insanlara öğretmek, kendisine itaat edilip tabi olunması için gönderilmiştir.⁵⁷

⁵⁶ Buhârî, *İman* 34

⁵⁷ M.Taki Osmanî, *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*, (Çev. M. Özşenel), Yeni Akademi yay., İstanbul, 2007, s. 26-27.

Kur'an-ı Kerim, Allah Resülü'nün birlikte yaşadığı toplumu yeni değerler kazandırarak inşa edişinde, örnek ve model olmanın ehemmiyetine şöyle vurgu yapar: “*Andolsun ki Allah'ın peygamberinde sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzu eden ve Allah'ı çok anan kimseler için güzel bir örnek vardır.*”⁵⁸ Bu ayet-i kerime gösteriyor ki, bir toplumu şekillendirmek için sadece teori yani öğretim yeterli değil, aynı zamanda insanların takip edebilecekleri pratik bir modele de ihtiyaç vardır. Yaşantısıyla güzel örnek olma (üsve-i hasene) prensibinin beşer hayatı üzerinde ne denli tesirli olduğunu çok iyi bilen Allah Resûlü (as), insanlara teklif ettiği hususları herkesten önce kendisi hayatına tatbik ederdi. Hiç şüphesiz bu tavır, sünnetin topluma intikalinde ve toplumun inşasında güçlü ve kalıcı bir tesir uyandırıyor. Nitekim Ummân hükümdarı Cülehdî'ye Resûlullah'ın davet mektubu ulaştığında, O'nun yaşantısı hakkında bilgi edindikten sonra şöyle demişti: “Allah bana bu ümmî Peygamber'i rehber olarak gösterdi. O ki, hiçbir iyiliği kendisi tatbik etmeden başkasına emretmiyor; yine hiçbir kötülüğü de kendisi terk etmeden başkasına yasaklamıyor. İnançım o ki, O mutlaka galip gelecektir ve kimse ona mani olamayacaktır. Çünkü O, ahde vefa gösterir, vaadine sâdik kalır. Ben kesinlikle O'nun Allah'ın Resûlü olduğuna inanıyorum.”⁵⁹

Günümüz şartlarında da hiçbir insanî tutum, modellere başvurmaksızın yapı kazanamaz. Kişilik teşekkülünde etkili olan 'özdeşleşme (örnek edinme)', kişiye, bir davranış sistemini büsbütün benimseme ve özümselediği modele göre kendini yeniden inşa etme imkanı verir. Böylesi bir yolla kişi, başkasını taklit değil, onun şahsıyla özdeşleşir ve onun gibi olur. Şahıslardaki dinî inanç ve tutumlar da modellerle özdeşleşmek (örnek edinmek) suretiyle teşekkül eder. Daha küçük yaşlardan itibaren ailede anne-babanın taklidiyle başlayan bu süreç, zamanla toplumda örnek yaşantılarıyla temayüz etmiş kahraman veya erdemli kişilerin model alınmasına kadar sürer gider.⁶⁰ İlk kez sahabe de görülen sonrasında

⁵⁸ Ahzâb, 33/21.

⁵⁹ Seyyid Süleyman en-Nedvî, *Büyük İslam Tarihi*, (Çev. Ali Genceli), İstanbul, 1967, c. II, s. 450 vd.

⁶⁰ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, Ankara, 1993, s.185.

da bütün bir ümmeti kuşatan bu özdeşleşme temayülü, asırlar boyu her yeni İslamî teşekkülde etkin bir role sahip olmuştur. Bu hususta en tesirli yönlendirmenin Allah Resulü'nün şu sözlerinde beyan edildiği söylenebilir: *"Hiç kimse Ben kendisine babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevimli (ve öncelikli) olmadıkça (hakiki manada) iman etmiş sayılmaz"*⁶¹

4) Ahlâkîlik

Sünnet-i seniyye ekseninde bir cemiyetin yeniden inşasında tesiri açık bir biçimde görülen bir diğer ilke de 'güzel ahlâkî esaslara riayet' veya kısaca 'ahlâkîlik' prensibidir. Resulü Ekrem (as)'ın gerçekleştirdiği toplumsal dönüşümün temel dinamikleri arasında en güçlü tesirin ahlâkîliğe riayet olduğunu söyleyebiliriz. Zira insan tabiatı gereği, kendisine güzel muamele, yumuşak davranış, güzel söz ve tatlı dilden, güzel ahlâklı davranılmasından hoşlanır. Kendisini bunlara layık gören insana yaklaşır ve onunla daha sıcak ilişkiler kurar. Kaba ve haşin davranış, kırıcı ve yıkıcı sözler ise soğutur, kaçırır ve nefret uyandırır. Bu hakikat Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilir: *"İnsanlara yumuşak davranman da Allah'ın merhametinin eseridir. Eğer kaba, katı yürekli biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi. Öyleyse onların kusurlarını affet, onlar için mağfiret dile ve işleri onlarla müşavere et!"*⁶²

Ayet-i kerimede de işaret edilen ahlâkîliğe riayet hususu, insan tabiatının ve psikolojisinin de tabii bir neticesidir. İnsanlar çoğu kez haklarını kazanmak ve maksatlarını elde etmek için münakaşa ve mücadele yolunu seçerler. Fakat bu yol, neticeye ulaşmak için en uzun ve en meşakkatli yoldur. Zira aralarında görüş ayrılıkları bulunan kimseler, anlayış ve uzlaşma içerisinde bir araya gelip meselelerini tatlılık ve yumuşaklıkla halletme yolunu seçtiklerinde, bir müddet sonra mutlaka aynı noktaya geleceklerdir.⁶³ Beşerî hasletler, güzel ahlâkî davranışlar sergileyenlerin sonunda arzuladıkları hedefe ulaşacaklarını tavsiye etmektedir. Yersiz yapılan sert bir davranış, muhatapta nefret ve düşmanlığa sebep olacaktır.

⁶¹ Buhârî, *İman* 8; Nesaî, *İman* 19.

⁶² Âl-i İmrân, 3/159.

⁶³ Ahmet Önkal, *Resûlüllâh'ın İslâm'a Da'vet Metodu*, Hibaş Yay., Konya, 1984, s.161.

Bu sebeple Allah (cc), Resûlüllah (as)'a hitaben güzel davranış sergileyip tatlı sözlü olmayı öğütlemektedir: *"İyilikle kötülük bir olmaz. O halde sen kötülüğü en güzel tarzda uzaklaştırmaya bak! Bir de bakarsın ki seninle kendisi arasında düşmanlık olan kişi candan, sıcak bir dost oluvermiş!"*⁶⁴

Allah Resûlü'nün (as) inşa ettiği Medine toplumunun çok kısa bir süre içerisinde medenî bir yaşantıya kavuşmasında, O'nun bu ahlâkîlik prensibini her halükarda hayata geçirmiş olmasının büyük rolü vardır. O'nun döneminde yaşanan pek çok hadise bu kanaatin haklığını ortaya koymaktadır. Nitekim bunlardan birinde, en olumsuz ortamlarda bile ahlâkîlikten ödün verilmemesi gerektiğine dair önemli mesajlar verildiği görülür: Resûlüllah ashabıyla Mescidde otururken, bir bedevi gelir ve Mescidin bir köşesine ihtiyacını gidermeye başlar. Ashab, öfkeyle adamın üzerine yürüyüp engellemek ister; fakat Allah Resûlü onlara müdahale ederek, "bırakın, işini bitirsin" diye mukabele eder. Sonra da bedevinin ihtiyacını giderdiği yere bir kova su dökülüp temizlenmesini ister. Daha sonra bedevîyi çağırarak, mescitleri kirletmenin doğru olmadığını, burarlarda Allah'ın adının anıldığını, namaz kılınıp Kur'an okunduğunu tatlı ve güzel bir lisanla anlatır ve medeniyet yüzü görmemiş bu adamı tatlılıkla ikna eder.⁶⁵ Davranışlarını ahlâkîlik temeline oturtan Nebî (as), ashabına ve ümmetine de güzel ahlâklı olunması tavsiyesinde bulunur ve Rabbinden de bu hususta yardımcı olmasını temenni eder: *"Ya Rabb! Her kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da onlara yumuşaklık ve güzellikle davranırsa, Sen de ona güzellik ve rıfk ile muamele eyle!"*⁶⁶

*"İyilik güzel ahlâktır"*⁶⁷, *"Sizin en hayırlınız ahlâki en güzel olanınızdır"*⁶⁸ ve *"Ben güzel ahlâki tamamlamak için gönderildim"*⁶⁹ sözleriyle beşeriyetin erdemli bir topluma dönüşümünde ahlâkîliğin önemine vurgu yapan Resûlü Ekrem (as), önce bireyi sonra da toplumu inşa etmenin en tesirli

⁶⁴ Fussilet, 41/34.

⁶⁵ Buhârî, *Vudû'* 61; Müslim, *Tahâret* 100.

⁶⁶ Müslim, *İmâret* 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 93.

⁶⁷ Müslim, *Birr* 62.

⁶⁸ Buhârî, *Edeb* 38,39.

⁶⁹ Muvatta', *Hüsnü'l-hulk* 1.

yoluna böylelikle işaret etmiş olmaktadır. Sünnetin belirlediği ilkelerin topluma mal edilmesi, yeniden bir toplumun inşa ve ihyası da, ancak ahlâkîlikten ödün verilmemesi durumunda mümkün olacaktır.

5) İtidal

Sünnetin hayatı ilmek ilmek dokuduğu bir toplumda, 'itidal ve dengenin korunması' prensibinin de önemli bir role sahip olduğu görülür. Allah Resûlü (as), ibadette, ahlâkta, düşünce ve tavırlarda hep orta yolu göstermiş ve hatta bunu bir düstur olarak '*işlerin en hayırlısı orta ve mutedil olanıdır*'⁷⁰ şeklinde tespit etmiştir. Kur'an'da da İslam toplumunun bu yönüyle model olduğu şöyle ifade edilmiştir: "*İşte böylece Biz sizi orta (örnek) bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk'ın şahitleri olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun.*"⁷¹ Gerçekte her şeyin ortası en hayırlısıdır. İfrat ve tefritte kalmak ise, istenmeyen ve yadırganan bir husustur.

Toplumların önünde lider ve önder olacak milletlerin evrensel değerlere sahip oldukları kadar, denge ve itidali korumaları da olmazsa olmaz bir niteliklidir. İtidal, her halükarda dengeli ve ölçülü olmayı, varlığı beden-ruh, madde-mana birlikteliği ile ele almayı gerektirir. Allah Resûlü'nün getirdiği ilahî mesajlarda da, insanın içinde yaşadığı dünya hayatının da bu denge prensibine göre değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu ölçü korunamadığı takdirde, dünya hayatının geçici ve aldattıcı özelliğine kapılmanın mümkün olacağı ve ahiret aleyhine dengenin bozulabileceği ifade edilmiştir: "*Allah'ın sana ihsan ettiği bu servetle ebedî âhiret yurdunu mâmur etmeye gayret göster, ama dünyadan da nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi sen de insanlara iyilik et, sakın ülkede nizâmı bozma peşinde olma! Çünkü Allah bozguncuları sevmez.*"⁷²

Resûlüllah'ın (as) belirlediği sünnet anlayışında, din ve ibadet hayatının da itidal çizgisinde sürdürülmesi vurgulanır: "*Dinde aşırı gitmekten sakınınız. Zira sizden öncekiler dinde aşırı gitmeleri sebebiyle helak olmuşlar-*

⁷⁰ Celâleddin es-Suyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1981, c. II, s. 191.

⁷¹ Bakara, 2/143.

⁷² Kasas, 28/77.

dır.”⁷³ Bir başka hadis-i şerifte de: “*Ey insanlar! Sizin orta yollu (itidalli) davranmanız gerekir. Siz (amelden) bıkip usanmadıkça, Allah Teâlâ da (sevap vermekten) bıkip usanmaz.*”⁷⁴ buyrulmuş ve ibadet hayatında da arzu edilen neticeye ulaşabilmek için ölçü ve dengenin korunmasına vurgu yapılmıştır. Keza evlenmeyip hadım olmak isteyenlere de izin verilmemiş, güneş altında oruç tutmayı adayanlara da mani olunmuştur.⁷⁵ Yeme içme hususunda da bu prensibe riayet edilmesi emredilmiştir: “*Yiyiniz, içiniz, lakin israf etmeyiniz!*”⁷⁶ Aynı şekilde bizatihi fazilet olan iyilik yapmak emredilmiş, zekât ve sadaka yoluyla fakir-fukaraya yardım edilmesi emredilmiş, ancak tefrit boyutundaki savurganlık ve saçıp-savurma men edilmiş; ikisinin ortası bir yol tutulması istenmiştir.⁷⁷

Allah Resûlü (as), geçmişte bazı kitabî din mensuplarının yaşamış olduğu acı tecrübeleri de nazara vererek, engin ferasetiyle ileride vuku bulacak tehlikelere işaret etmiş ve ümmetini bu türden aşırılıklara kaçmamaları, itidalli hareket etmeleri konusunda uyarmıştır. Enes b. Malik’in (ra) naklettiğine göre, üç kişilik bir grup Resûlüllah’ın hanımlarının yanına gelerek, O’nun ibadet hayatının nasıl olduğunu sormuşlardı. Sordukları husus kendilerine açıklanınca da yaptıkları ibadetleri azımsamışlar ve demişlerdi ki: ‘Biz kim, Allah Resûlü kim?! O’nun geçmiş ve gelecek bütün günahları affolunmuştur! (Biz O’nun yanında bir hiçiz.)’ Daha sonra onlardan biri, ‘bundan böyle ben geceleri hep namaz kılarak geçireceğim’; bir diğeri, ‘ben de bundan böyle hiç evlenmeyecek ve kadınlardan uzak yaşayacağım’; bir diğeri de, ‘ben de bundan böyle her gün oruç tutacağım, oruçsuz gün geçirmeyeceğim’ demişti. Resûlü Ekrem bunu duyunca, onları şöyle ikaz etmişti: “*Bakın, şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Allah’a yemin olsun ki, sizin Allah’ı en iyi tanıyanınız ve O’dan en çok sakınmanız Benim. Buna rağmen bazen oruç tutar, bazen tutmam. Gecenin bir kıs-*

⁷³ Nesaî, *Menâsik* 217; İbn Mâce, *Menâsik* 63; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 215,348.

⁷⁴ Buhârî, *Rikâk* 18,45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 406.

⁷⁵ Buhârî, *Eymân* 31; Muvatta’, *Nuzûru’l-eymân* 4.

⁷⁶ A’râf, 7/31.

⁷⁷ İsrâ, 17/26.

mında (nafile) namaz kılar, bir kısmında da istirahat ederim. Kadınlarla da evlenirim. Kim Benim sünnetimden yüz çevirse Benden değildir.”⁷⁸

Sünnet-i seniyye, değiştirmeyi ve dönüştürmeyi hedeflediği toplumda insan fıtratına uygun düşen ve beşerî hususiyetleri dikkate alan her alanda cari bu ‘itidal’ prensibi sayesinde kısa zamanda beşer tarihine varlığını kabul ettirmiş ve insanlığa yeni bir huzur soluklandırmıştır. İfrat ve tefritlerin hüküm sürdüğü toplumlar, er ya da geç fıtrata aykırı davranmanın menfi neticeleriyle yüz yüze gelmek zorunda kalmışlardır. Tarih bu tür hadiselerin tanıklığıyla doludur. Günümüz milletleri de aynı acı sonuçları yaşamakta ve yeni nesiller kurtuluş için bir arayış içerisinde farklı medeniyet telakkilerden medet ummaktadırlar.

Sonuç

Allah Resûlü’nün (as) Medine toplumunu dönüştürürken esas aldığı bu tedricilik, kolaylık, örneklik, ahlâkîlik ve itidal gibi ilkelerle birlikte, istikrarı hâkim kılmak, aktif tevekkül anlayışını benimsemek, zulme razı olmamak, toplumsal şartları dikkate almak, sabırlı hareket etmek ve fertleri bütünleştirmek gibi prensipleri de saymak mümkündür. Bu gibi prensipler, sünnetin toplumsal hayatı hangi zemin üzerine inşa ettiğini ve hangi temel esaslar üzerine kurduğunu göstermektedir. Ondört asırlık İslam medeniyetinin güçlü ve dinamik yapısının keyfiyetini anlamak ve yaşanan menfi gelişmelere sünneti seniyye ekseninde nasıl bir çözüm yolu üretmek gerektiği konusunda aydınlatıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu gün yaşanan sorunlar ve çözüm yolları için esas alınması gereken prensipler dünden bugüne değişmemiştir. Değişen sadece hadiselerin gerçekleştiği zaman, mekân, şartlar ve bir de hadiselerde rol oynayan şahıslardır. Dolayısıyla beşer hayatını tehdit eden ve tabii mecrasından çıkarmayı hedefleyen olumsuzluklar karşısında, her yönüyle sünnetullahı uygun ve fitrî vasıflar taşıyan ilkeler sayesinde arzulanan toplumsal dönüşüm sağlanabilir ve bu mümkündür. Hatta geçmişte yaşanmış tecrübelerden hareketle bunun bir kesinlik arz ettiğini bile söyleyebiliriz.

⁷⁸ Buhârî, *Nikâh* 1, *İ’tisâm* 5; Müslim, *Nikâh* 5.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, haz. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, Beyrut 1413/1992.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *Sahih*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Çakan, İsmail L., *Hadislerle Gerçekler*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1996.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer Ebû'l-Hasan (ö. 385/995), *Sünen*, thk. es-Seyyid Abdullah Hâşim Yemenî el-Medenî, Beyrut 1386/1966.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255/869), *Sünen*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah, Huccetullahî'l-Bâliğa, Kahire, trz., I/262 (trc. I/333).
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünen*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay., Ankara 1999.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara, 1993, s.185.
- İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Kahire, 1986.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm, es-Siretü'n-nebeviyye, nşr. Mustafa es-Sekka ve diğerleri, Kahire 1375/1955.
- İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ, Muhammed Ahmed Âşûr, Abdülazîz Ganîm, İstanbul 1985.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd (ö. 275/888), *Sünen*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, Beyrut 1387.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 630/1233), *el-Kamil fi't-Târîh*, nşr. J. Tornberg, Beyrut 1965.
- Köksal, Mustafa Asım, Hz. Muhammed ve İslamiyet, Şamil Yay., İstanbul, 1980.
- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccac (ö. 261/875), *Sahih*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Nedvî, Seyyid Süleyman, Büyük İslam Tarihi, (Çev. Ali Genceli), İstanbul, 1967.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünen*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), Şerhu'n-Nevevî 'alâ Sahih-i Müslim (el-Minhâc fi şerhi Sahihi Müslim b. el-Haccâc), Beyrut 1392.
- Okumuş, Ejder, "Hz. Muhammed ve Toplumsal Değişim", Hz. Muhammed ve Evrensel mesajı Sempozyumu 20-22 Nisan 2007, Çorum, 2007, s.330-331.
- Osmanî, M.Taki, Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı, (Çev. M.Özşenel), Yeni Akademi yay., İstanbul, 2007, s.26-27.
- Önkâl, Ahmet, Resûlüllâh'ın İslâm'a Da'vet Metodu, Hibaş Yay., Konya, 1984, s.161.

- Polat, Selahattin "Hz. Peygamber'in Sünneti ve Değişim", Değişim Sürecinde İslam, Ankara, 1997, s.17.
- Suyûtî, Celâleddin, el-Câmi'u's-sağîr, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 1981, II/191.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *Sünen*, Çağrı Yay. II. Baskı, İstanbul-1413/1992.
- Turgay, Nurettin, "Kur'an'da 'Mütref' Kavramı", bilimname, XII, 2007/1, ss. 75-99.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi'l-Ya'kûb b. Cafer (ö. 292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut ts.

